

Demografsko starenje stanovništva prigradskog područja Zagreba

Mr Ruža First-Dilić

UVOD

Danas kada ostvareni stupanj društveno-ekonomskog razvoja pruža suvremenom čovjeku takve životne mogućnosti kakve nisu postojale niti u jednoj ranijoj epohi razvoja ljudskoga društva, javlja se društveni fenomen (ili bolje reći posljedica razvoja) s kojim smo svakodnevno suočeni, a koji još uvijek nije u dovoljnoj mjeri prodro u svijest suvremenog čovjeka. Riječ je o produženju trajanja života civiliziranog čovjeka. Populacionu eksploziju prati i senektaciona eksplozija, tj. nagli porast udjela najstarijih generacija u populaciji.¹ Dok je npr. u Evropi prosječna čovjekova starost u 16. stoljeću iznosila nešto više od 20 godina, u 18. stoljeću ona iznosi 34 godine, da bi danas prelazila 70 godina. Danas je svaki peti stanovnik naše planete star čovjek.²

Broj ostarjelih i u našem gradu stalno raste. Dok su stari ljudi 1921. godine učestvovali u populaciji Zagreba s 1/25, danas oni učestvuju s 1/10. Očekivano srednje trajanje života se tijekom posljednjih dvadeset godina zagrebačkom muškom novorođenčetu povećalo za 10,6 godina (od 58,9 na 69,5 godina), a ženskom novorođenčetu za 11,2 godine (od 62,5 na 73,7 godina).³

Problem starenja i starosti pojavljuje se na dvije razine: društvenoj i individualnoj. Na društvenoj razini treba odgovoriti na pitanje da li i na koji način društvo stvara prihvatljivu okolinu za ostarjele osobe, dok na individualnoj razini valja odgovoriti na pitanje kako se ostarjela osoba snalazi

¹ Defilipis, D. — Zvonarević, M.: *Socijalni, zdravstveni i psihološki problemi starih ljudi u Zagrebu* Zagreb, IDIS, 1970, str. 3.

² Jasno je da su nacionalne razlike izrazito prisutne. Tako učešće osoba od 60 i više godina u ukupnoj populaciji u pojedinim zemljama varira 4—17%, a učešće srednjovječnih (20—59 godina) 44—55%. Nadalje u svjetskim razmjerima indeks starenja varira između 0,10—0,65. (Usp. D. Breznik: *Demografski metodi i modeli*, Beograd, IDN, 1972, str. 133.)

³ Defilipis, B. — Kraus-Delpin, H. — Vukelić T.: »Politika zaštite starijih ljudi u Zagrebu«, referat sa savjetovanja: *Socio-ekonomski problemi starijih osoba u gradu Zagrebu*, Zagreb, 1975, str. 11.

u toj sredini. Unapređenje općih socijalnih i zdravstvenih uvjeta omogućava prosječnom čovjeku da živi duže. Pitanje je međutim da li mu društvo pruža mogućnost da te godine doista i proživi dostojno čovjeku te da se rađuje dužem životu. Uvjeti života starih primarno su ovisni o stavu društva prema ostarjeloj populaciji uopće, odnosno o tome do koje mjere društvo stvara uvjete za njihovu humanu egzistenciju. A da bi se društvo moglo organizirano brinuti o svojoj trećoj generaciji, ono je mora prethodno identificirati i upoznati. No, »(...) od svih suvremenih pojava, starenje populacije je najmanje osporavano, najbolje je mjereno, najsigurnije je u svom tijeku, najpredvidljivije je i možda najteže po posljedicama, a ipak je najmanje poznato«.⁴

Stoga ovaj rad ima za opći cilj da utvrdi opseg raširenosti procesa starenja pučanstva prigradskog područja grada Zagreba.

Poseban cilj ovoga rada jest utvrđivanje sličnosti i razlika između starenja ukupnog stanovništva i starenja poljoprivredne populacije.

Lociranje analize

Analiza procesa demografskog starenja ograničena je na 12 općina zagrebačkog prigrada: Donja Stubica, Dugo Selo, Jastrebarsko, Klanjec, Krupina, Samobor, Sesvete, Velika Gorica, Zabok, Zaprešić, Zelina i Zlatar Bistrica. Ovisno o raspoloživosti podataka, komparativno će biti izneseni i pokazatelji za grad Zagreb i za SR Hrvatsku u cjelini.

Ovih 12 općina čine prigradsko područje Zagreba, pa se mogu definirati kao zaleđe velikog grada. To je, dakle, »(...) područje koje se pruža izvan metropolitanske suburbije i uključuje i seosko i gradsko područje, i to male i velike gradove, sela i individualne salaše«.⁵ Naselja iz zaleđa se u pravilu nalaze pod utjecajem velikog grada, ali nužno nisu orijentirana isključivo prema tom urbanom centru. Naime, u okviru samog zaleđa postoje maloprodajni, trgovinski, uslužni, obrazovni, rekreacioni i drugi centri koji utječu na okolni teritorij, ali je bitno da je cjelokupno područje zaleđa pod dominantnim utjecajem velikog grada.

U pravilu je odnos između urbanog centra i njegova zaleđa funkcionalan a utjecaj uzajaman. Veliki grad utječe na svoje neposredno zaleđe privlačenjem radne snage, što se odražava u dva, za agrarnu okolicu bitna procesa: u deagrarizaciji poljoprivrednih područja i dnevnoj migraciji radne snage. Zbog toga su i seoska naselja smještena u prigradskim zonama u znatnoj mjeri socioprofesionalno diferencirana. Međutim, procesi deagrarizacije i migracije nisu efemerni, nego su i uzrok i posljedica niza drugih procesa demografske, ekonomske, socijalne i sl. prirode. Jedan od njih je i proces mijenjanja starosne strukture kako emigracionih tako i imigracionih zona. I dalje, proces starenja stanovništva ima povratan utjecaj na natalitet i mortalitet stanovništva, a to znači na osnovne komponente prirodnog priraštaja jedne populacije.

⁴ Sauvy, A.: *Théorie générale de la population*, vol. II, Paris, P. U. F., 1966, p. 49.

⁵ Theodorson, G. A. and A.G. Theodorson: *A Modern Dictionary of Sociology*, New York, Thomas Y. Crowell Company, 1969.

Tabela 1

Neka sociodemografska obilježja prigradskih općina Zagreba, 1971. godine

Općina	Ukupno stanovnika	% ženskog stanovništva	% nepismenih stanovnika u dobi 10 i više godina	Prsječna veličina domaćinstva	Mortalitet dojenčadi	m ² stambenog prostora na 1 stanovnika
Donja Stubica	31.245	50,9	10,2	3,8	13,0	11,9
Dugo Selo	15.299	51,5	11,1	3,3	35,7	16,9
Jastrebarsko	36.425	51,0	7,8	3,9	28,7	13,4
Klanjec	13.267	50,5	6,4	3,8	46,1	11,0
Krapina	47.041	50,6	10,5	4,1	40,1	10,0
Samobor	36.604	50,3	8,5	3,9	20,4	12,6
Sesvete	29.475	51,4	8,1	3,5	19,5	13,6
Velika Gorica	36.841	51,2	12,1	3,5	28,4	14,7
Zabok	36.810	50,5	9,5	4,0	30,1	11,5
Zaprešić	28.641	51,0	6,6	3,6	38,0	13,1
Zelina	17.895	52,4	9,3	3,7	—	14,1
Zlatar Bistrica	36.662	52,6	11,2	4,0	30,9	11,9
Zagreb SRH	602.205 4.426.221	52,6 51,7	2,9 9,0	2,8 3,4	22,0 27,6	15,1 14,1

Izvor: »Popis stanovništva i stanova 31. III. 1971«, Dokumentacija 163, Zagreb, RSZ, 1973; Statistički godišnjak SRH 1972, Zagreb, RZS, 1972.

Zagreb je kao privredno središte republike atrakciona točka za populaciju njegovog zaleđa, koja iz različitih razloga napušta poljoprivredu kao osnovno zanimanje i zapošljava se u sekundarnom i tercijarnom sektoru prigradskog i gradskog područja Zagreba. Tako dolazi do gospodarske transformacije domaćinstava ovoga područja, tj. do pretvaranja poljoprivrednih domaćinstava u mješovita i nepoljoprivredna, uz istovremenu vertikalnu socijalnu mobilnost aktivnog stanovništva. Nerijetko je ovaj oblik pokretljivosti praćen i prostornim pomjeranjem u cilju rezidencijalnog približava-

Tabela 2

Neka sociodemografska obilježja prigradskog područja Zagreba, 1971. godine

Općina	Stanovništvo				Ukupno domaćinstva	Domaćinstva		
	Ukupno	% poljoprivrednog u ukupnom	% aktivnog u ukupnom	% aktivnog u ukupnom		Domaćinstva prema izvoru prihoda		
						ČPD	MD	NP
Donja Stubica	31.245	46	55,5	51,7	8.195	28,6	41,8	29,6
Dugo Selo	15.299	45	60,1	51,9	4.599	35,5	25,0	39,5
Jastrebarsko	36.425	69	75,2	71,5	9.295	52,5	24,8	22,7
Klanjec	13.267	62	65,4	62,7	3.510	43,7	35,8	20,5
Krapina	47.041	38	50,1	43,8	11.499	24,1	34,7	41,2
Samobor	36.604	26	33,5	30,3	9.458	12,8	24,5	62,7
Sesvete	29.475	34	41,9	39,2	8.554	25,1	16,4	58,5
Velika Gorica	36.841	49	60,0	56,0	10.446	37,7	22,4	39,9
Zabok	36.810	43	55,2	51,3	9.165	23,4	43,0	33,6
Zaprešić	28.641	31	38,3	34,7	7.880	19,3	29,5	51,2
Zelina	17.895	71	75,1	72,6	4.867	55,2	25,2	19,6
Zlatar Bistrica	36.662	48	64,1	55,7	9.234	30,2	43,2	26,6
Zagreb SRH	602.205 4.426.221	3 32	61,1 41,5	3,0 34,8	213.628 1.289.325	1,6 21,6	2,2 14,5	96,2 63,9

Izvor: »Popis stanovništva i stanova 31. 3. 1971«, Dokumentacija 163, Zagreb, RZS, 1973; Statistički godišnjak SRH 1974, Zagreb, RZS, 1974.

nja velikom gradu i njegovu centru. Ako se tome doda činjenica da je u nekim prigradskim područjima grada Zagreba natalitet već decenijama vrlo nizak a prirodni priraštaj minimalan, očito je da je ovdje proces starenja ukupnog i poljoprivrednog stanovništva znatno uznapredovao. Uz to, uslijed sve većeg obuhvata mladih generacija općim i posebnim obrazovanjem s jedne, te daljnjeg razvoja industrijskih i uslužnih djelatnosti s druge strane, može se očekivati da će broj starijih osoba u naseljima prigradskog područja grada Zagreba i dalje rasti.

No zasada pogledajmo u kojem je opsegu uznapredovao proces demografskog starenja pučanstva zagrebačkog prigrada. Iz analitičkih razloga prethodno dajemo i osnovne informacije o nekim sociodemografskim i socio-ekonomskim obilježjima stanovništva i domaćinstva ovoga područja. (Vidjeti tabelu 1 i 2.)

DEMOGRAFSKO STARENJE

Za jednu populaciju se kaže da stari onda kada u njoj raste broj ostarjelih osoba, bez obzira na prag starosti.⁶ Sauvy ističe da se primjenom kriterija aktivnosti ili produktivnosti pojedinca jedna populacija dijeli u tri osnovne grupe: mlade, odrasle i stare.⁷ Dok je demarkaciona linija između prve dvije kategorije negdje između 15 i 20 godina, između druge i treće kategorije ona je između 60 i 65 godina. Pojam demografskog starenja se, naime, različito definira, ovisno o znanstvenoj usmjerenosti pojedinog autora, o ciljevima empirijskog istraživanja, kao i o stavu legislative, nacionalne statistike ili prakse pojedinih društvenih službi.⁸ U nas je uobičajeno da se tim konceptom označava »(...) proces povećanja stanovništva starog 60 i više ili 65 ili više godina u ukupnom stanovništvu (...)«. Naši demografi kao prag starenja uzimaju starost od 50 godina, dok kao »strogu« liniju starosti smatraju dob od 65 godina.¹⁰ Po tom je kriteriju svaki četvrti stanovnik sela i svaki peti stanovnik grada u SFRJ stariji od 50 godina. Ili, u jugoslavenskom selu živi oko 2,8 milijuna osoba starih 50 i više godina, a od toga je skoro polovica dostigla i prešla dob od 65 godina života.

Demografsko se starenje razlikuje od individualnog starenja, jer dok se prvo odnosi na jednu populaciju ili neki njezin segment, dotle se drugo odnosi na ljudsku jedinku. No mišljenja smo da se individualno starenje ne može poistovjetiti s biološkim starenjem, pošto je biološko starenje tek jedna dimenzija individualnog starenja. Birren razlikuje tri vrste starenja: biološko, psihološko i društveno.¹¹ Oni se nalaze u odnosu uzajamnosti i često

⁶ Paillat, P.: »Aspects socio-économiques et socio-professionnels de la vieillesse«, *Confrontations Psychiatriques*, 1970, No. 5 (Numéro spécial sur la Psychopathologie de la vieillesse), p. 133-145.

⁷ Sauvy, A., *nav. dj.*, str. 49-50.

⁸ Sauvy posebno ističe neujednačenost između nacionalnih zakonodavstava, kao i neusklađenost prakse socijalnog osiguranja i legislative u nacionalnim okvirima pri određivanju starosnih (mirovin-skih) limita. (Usp. A. Sauvy, *nav. dj.*, str. 50.)

⁹ Wertheimer-Baletić, A.: *Demografija*, Zagreb, Informator, 1973, str. 219.

¹⁰ Petrović, R.: »Starenje seoskog stanovništva«, *Sociologija sela*, 1972, br. 37-38, str. 18.

¹¹ Prema Birrenu, *biološka dob* označava sadašnji položaj pojedinca u odnosu na njegov potencijalni životni vijek; *psihološka dob* se odnosi na položaj pojedinca u datoj populaciji, a s obzirom na njegove adaptivne sposobnosti koje se mogu uočiti kroz njegovo ponašanje (no psihološko starenje može obuhvaćati i subjektivne reakcije pojedinca na razvoj); *socijalna dob* obuhvaća navike i društvene uloge koje pojedinac ima u odnošajnoj grupi ili u društvu kome pripada. (Birren, J. E.: »Aging«, in *International Encyclopedia of Social Science* I, Chicago, The Free Press, 1968, p. 17.)

ih je teško razlučiti, pošto je način na koji se pojedinac tijekom vremena mijenja funkcija kompleksnog polja djelovanja bioloških i društvenih činilaca. Defilipis i Zvonarević ističu da je starenje jedinke, tj. individualno starenje, funkcija trajanja života, dodajmo, društvenog života, dok je starenje jedne populacije funkcija demografskih činilaca (npr. nataliteta, mortaliteta, migracija).¹²

No kako je predmet ovoga rada analiza demografskog starenja ukupnog pučanstva te poljoprivrednog stanovništva u definiranom području, zanemarimo daljnje teorijske rasprave, a ukratko spomenimo one činioce koji uzrokuju proces demografskog starenja. Tu prije svega mislimo na opadanje fertiliteta i na nizak fekunditet, što je u neposrednoj vezi s praksom ograničavanja rađanja i planiranja potomstva. Stoga uska povezanost između demografskog starenja i kontrole rađanja predstavlja neospornu sociološku činjenicu, na koju izričito upozorava i Sauvy.¹³ Značaj sniženja mortaliteta je tek uvjetan i od utjecaja je u dobnim skupinama starijim od 30 godina. Naime, »(...) Redukcija u mladim dobnim skupinama i redukcija u starijim dobnim skupinama dotada su se već međusobno kompenzirale i malo pomalo neutralizirale, čak s laganom tendencijom pomlađivanja, naročito u početku snižavanja mortaliteta (...)«.¹⁴ Izravna uvjetovanost demografskog starenja smanjivanjem mortaliteta tek je privid, jer u osnovi leže drugi vitalni pokazatelji (natalitet, fekunditet, odnosno prirodni priraštaj) ili socio-ekonomski procesi, prije svega prostorno pomjeranje stanovnika.

U narednoj analizi zahvaćenosti prigradskog područja Zagreba demografskim starenjem ograničit ćemo se: a) na starenje ukupne prigradske populacije, b) na starenje poljoprivrednog stanovništva, ukazujući pri tom (gdje je to moguće) na razlike prema spolu, kao i na povezanost demografskog starenja s nekim vitalnim pokazateljima.

Starenje ukupnog stanovništva

Stanovništvo prigradskih područja Zagreba je staro. To potvrđuje analiza njegove starosne strukture u popisnoj 1971. godini, na osnovi slijedećih parcijalnih demografskih indikatora: 1. učešća omladinske kategorije (do 20 godina) u ukupnom pučanstvu, 2. koeficijenta starosti (učešće kategorije 60 i više godina u ukupnom pučanstvu), 3. osnovnog indeksa starenja (odnos staračke i omladinske kategorije), 4. biološkog indeksa (odnos kategorije budućih nosilaca biološke reprodukcije i kategorije već izašlih iz reproduktivnog razdoblja, tj. odnos onih do 15 godina i onih s 50 i više godina) i 5. indeksa opterećenja radnog kontingenta (odnos kategorija »uzdržanih« — omladinske i staračke, i kategorije »aktivnih«).¹⁵

¹² Defilipis, P — Zvonarević, M., *nav. dj.* str. 3.

¹³ Sauvy, A., *nav. dj.*, str. 55.

¹⁴ *Isto*, str. 54-55; također vidjeti A. Wertheimer-Baletić, *nav. dj.*, str. 220-222.

¹⁵ Selekcijom ovih svih indikatora nije iscrpljen kvantum uobičajeno korištenih parcijalnih indikatora demografskog starenja. Obično se starenje pučanstva mjeri i kroz prosječnu starost, zatim kroz odnos staračke i »zrele« kategorije, kroz indeks vitalnosti i slično. (Usp. A. Sauvy, *nav. dj.*, str. 50.) Wertheimer-Baletić klasificira indikatore dobne strukture u tri osnovne skupine: 1. srednje vrijednosti (prosječna starost, medijalna starost), 2. koeficijente ili indekse starosti (koeficijent starosti, indeks starosti, indeks biološkog tipa, indeks vitalnosti), 3. koeficijente dobne ovisnosti ili opterećenosti (koeficijent ukupne dobne ovisnosti, koeficijent dobne ovisnosti mladih, koeficijent opterećenosti radnog kontingenta staračkim). (Usp. A. Wertheimer-Baletić, *nav. dj.*, str. 212-219.)

Tabela 3

Stanovništvo u 12 prigradskih općina Zagreba prema starosti, 1971. godine

Općina	Ukupno stanovništvo	% mladih do 20 god.	% starijih 60 i više godina	Indeks starenja	Biološki indeks	Koeficijent opterećenja radnog kontingenta
Donja Stubica	31.245	31,19	16,65	0,534	0,84	0,96
Dugo Selo	15.299	25,96	20,22	0,779	0,59	0,95
Jastrebarsko	36.425	28,15	18,00	0,639	0,70	0,90
Klanjec	13.267	30,07	19,15	0,637	0,74	1,09
Krapina	47.041	33,85	15,68	0,463	1,02	0,99
Samobor	36.604	31,15	13,90	0,443	1,01	0,84
Sesvete	29.475	29,25	12,80	0,438	1,02	0,77
Velika Gorica	36.841	28,55	16,80	0,589	0,78	0,92
Zabok	36.810	31,44	15,61	0,497	0,95	0,93
Zaprešić	28.641	29,48	15,29	0,518	0,86	0,86
Zelina	17.895	24,16	20,30	0,840	0,53	1,01
Zlatar Bistrica	36.662	31,64	18,87	0,596	0,79	1,11
Zagreb	602.205	25,29	13,26	0,524	0,78	0,69
SR Hrvatska	4.426.221	31,51	14,87	0,472	0,95	0,87

Izvor: *Popis stanovništva i stanova 1971*, knj. VIII: Stanovništvo, pol i starost, I. deo, Beograd, SZS, 1973, str. 167—312.

Dva međusobno povezana indikatora starenja jedne populacije jesu postotak omladine u ukupnom stanovništvu i koeficijent starosti ukupnog stanovništva. Ako je učešće *omladine u dobi do 20 godina* u ukupnom stanovništvu niže od 35%, a *učešće osoba sa 60 i više godina* u ukupnom stanovništvu više od 12%, prevladava tzv. treća generacija. U svih 12 općina prigradskog područja udio omladinske kategorije je niži od 35% i kreće se između 24,16% (općina Zelina) i 33,85% (općina Krapina). Na užem području grada taj udio iznosi 25,29%. S druge strane, udio *staračke kategorije* je u svim općinama viši od 12%, i to u općini Sesvete svega 12,8%, u općini Dugo Selo 20,22%, a u općini Zelina čak 20,30%.

U samom je Zagrebu učešće omladinske kategorije u ukupnoj populaciji niže nego u prigradu (jedino je više nego u općini Zelina) i iznosi 25,29%, dok je koeficijent starosti tek nešto viši od kritičnog praga (13,26%). Otuda slijedi da su stanovnici Zagreba mahom oni iz radnog kontingenta, što je i za očekivati. Podaci za republiku u cjelini nepovoljni su: omladinska kategorija 31,51%, staračka kategorija — 14,87%. Otprilike na toj razini odnosa je i populacija općine Zabok (31,44% : 15,61%) i općine Samobor (31,15% : 13,90%).

Ako je *indeks starenja* — koji pokazuje odnos između broja stanovnika sa 60 i više godina i onih mlađih od 20 godina¹⁶ — veći od 0,40, smatra se da je starenje uzelo maha. A za populaciju 12 prigradskih općina indeks je starenja u 1971. godini iznosio 0,55. Međuopćinske razlike su znatne, s tim

¹⁶ Ovisno o tome kojim se dobnim granicama određuju omladinski kontingent i starački kontingent, indeks starenja se može računati i na osnovi razmjera između broja osoba starih 65 i više godina i osoba mlađih od 15 godina.

što najviši indeks starenja ima općina Zelina (0,84) — što je dvostruko više od graničnog; zatim slijede općine Dugo Selo (0,78), Jastrebarsko (0,64) i Klanjec (0,64), dok je indeks starenja najmanji u općinama Sesvete i Samoboru (0,44 obje).

Indeks starenja u istoj popisnoj godini u gradu Zagrebu iznosio je 0,52, u SR Hrvatskoj 0,47, a na razini SFRJ 0,33. Njegova je vrijednost dakle prešla kritičan prag i u gradu i u republici, dok je u globalu jugoslavensko stanovništvo još uvijek mlado.¹⁷

Biološki indeks, tj. odnos između broja budućih nosilaca biološke reprodukcije i broja onih koji su već izašli iz reproduktivnog perioda, znatno je ispod vrijednosti 1,00 u općinama Zelina (0,53) i Dugo Selo (0,59), dok je iznad te vrijednosti u općinama Samobor (1,01) te Krapina i Sesvete (1,02).¹⁸ Za uže područje grada vrijednost mu je 0,78, a za republiku 0,95.

Daljnji je parcijalni pokazatelj *koeficijent opterećenosti radnog kontingenta* staračkim kontingentom. On spada u skupinu tzv. koeficijenta dobne ovisnosti stanovništva koji, »(...) s jedne strane, detaljno pokazuju stupanj i sadržaj procesa promjene u dobnoj strukturi stanovništva, a s druge strane, imaju primjenu i u ekonomskim i socijalnim istraživanjima, posebno u određivanju demografskih okvira ponude radne snage i demografskih odrednica promjena u strukturi osobne potrošnje (...)».¹⁹ Koeficijent opterećenja radnog kontingenta staračkim pokazuje stupanj opterećenosti stanovnika u radnoj dobi staračkim (tj. dobno i radno ovisnim) kontingentom, a iskazuje se kao omjer između hipotetskih 100 aktivnih stanovnika koji brinu za »n«-neaktivnih staraca. U pravilu, što je stanovništvo starije, to je viši koeficijent dobne ovisnosti starih. Pokazatelji stanja u 12 općina zagrebačkog prigrada kazuju da je u radnom kontingentu manje stanovnika nego u staračkom kontingentu u općinama Zlatar Bistrica (100 : 111), Klanjec (100 : 109) i Zelina (100 : 101). U ostalim općinama taj odnos ide u korist aktivnog stanovništva, a najpovoljniji je u općinama s najnižim indeksom starenja: Sesvete (i. s. = 0,438; i. r. o. = 0,77) i Samobor (i. s. = 0,443; i. r. o. = 0,84). Te dvije općine imaju ujedno i najniži koeficijent starosti (tek nešto viši od kritičnog praga), te najviši biološki indeks.

Može se zaključiti slijedeće. Proces demografskog starenja ukupnog pučanstva je prisutan u svih 12 općina zagrebačkog prigrada. Naime, u svim su općinama: a) koeficijenti starosti viši od 12%, b) koeficijent mladosti niži od 35%, c) indeksi starenja viši od 0,40. To ima odraz i na radno-ekonomsku strukturu stanovnika tog područja, što se pokazuje kroz opseg opterećenosti radnog kontingenta staračkim. Iako svugdje prisutno, demografsko je starenje 1971. godine različitim opsegom zahvatilo populaciju zagrebačkog prigrada.

¹⁷ No na osnovi jednog drugog parcijalnog demografskog indikatora procesa starenja ne bi se mogao izvesti isti zaključak. Naime, prosječna starost jugoslavenskog stanovništva je godine 1971. prešla kritičan prag od 30 godina, pošto je iznosila 31,2 godina (razlike po spolu: žene 32,3 godine, muškarci 30,2 godine). (Usp. S. Livada: *Društveno-ekonomski uzroci i posljedice starenja poljoprivrednog stanovništva*. (Doktorska disertacija), Zagreb, 1975, str. 113-114.)

¹⁸ Pojedini autori različito izražavaju biološki indeks. Tako Petrović uzima omjer između broja djece do 14 godina i broja osoba sa 65 i više godina, a kritična vrijednost jest 3,00. (Petrović, R.: *Demografski razvitak Vojvodine*, Novi Sad, Centar za političke studije i društveno-političko obrazovanje, 1973, str. 62-64.) Livada se koristi odnosom između broja budućih i broja bivših nosilaca biološke reprodukcije, s kritičnom vrijednošću 1,000. (S. Livada, *nav. dj.*, str. VIII.) Wertheimer-Baletić govori o »indeksu biološkog tipa«, koji se izračunava stavljanjem u odnos kontingenta »50 i više godina« i kontingenta »0-15 godina« (a što je obrnut odnos nego u prethodna dva autora). (Wertheimer-Baletić, A., *nav. dj.*, str. 216.)

¹⁹ Wertheimer-Baletić, A., *nav. dj.*, str. 217.

đa. Stanovništvo općina Sesvete i Samobor tek je počelo starjeti, dok su u općinama Zelina i Dugo Selo već izrazito prevladavali ostarjeli.

Spolno-starosna struktura. Značajne su *spolne razlike u starosnoj strukturi* stanovništva prigradskog područja. Uobičajeno je da se rađa više muške djece, ali kako im je smrtnost veća, tijekom starenja jedne generacije prvo se izjednačava broj muškaraca i žena, da bi nakon 40. godine žene bile brojnije od muškaraca.

Tabela 4

Žensko i muško stanovništvo 12 prigradskih općina Zagreba prema starosti, 1971. godine

Općina	Ukupno		% mladih do 20 godina	% starih 60 i više godina	Indeks starenja	Biološki indeks	Koefficient opterećenja radnog kontingenta	
	N	%						
Donja Stubica	Ž	15.914	50,9	30,01	18,34	0,661	0,74	1,02
	M	15.331	49,1	32,42	14,89	0,459	0,97	0,90
Dugo Selo	Ž	7.881	51,5	24,40	24,20	0,953	0,50	1,18
	M	7.418	48,5	26,53	16,48	0,621	0,70	0,88
Jastrebarsko	Ž	18.571	51,0	26,51	20,32	0,767	0,60	0,98
	M	17.854	49,0	29,85	15,58	0,522	0,83	0,82
Klanjec	Ž	6.706	50,5	29,63	20,98	0,708	0,68	1,22
	M	6.561	49,5	30,51	17,28	0,566	0,81	0,97
Krapina	Ž	23.785	50,6	32,63	17,49	0,536	0,90	1,07
	M	23.256	49,4	34,95	13,76	0,394	1,18	0,92
Samobor	Ž	18.404	50,3	29,96	15,17	0,506	0,91	0,87
	M	18.200	49,7	32,36	12,62	0,390	1,13	0,80
Sesvete	Ž	15.143	51,4	28,46	14,38	0,506	0,88	0,87
	M	14.332	48,6	30,09	11,13	0,370	1,20	0,73
Velika Gorica	Ž	18.873	51,2	27,98	18,82	0,673	0,68	1,00
	M	17.968	48,8	29,14	14,68	0,504	0,91	0,85
Zabok	Ž	18.592	50,5	30,03	17,30	0,576	0,82	0,97
	M	18.218	49,5	32,88	13,90	0,423	1,10	0,89
Zaprešić	Ž	14.617	51,0	28,61	17,37	0,607	0,75	0,92
	M	14.024	49,0	30,40	13,11	0,431	1,00	0,80
Zelina	Ž	9.370	52,4	22,52	22,47	0,998	0,45	1,09
	M	8.525	47,6	25,97	17,92	0,690	0,63	0,94
Zlatar Bistrica	Ž	19.274	52,6	29,17	20,57	0,705	0,68	1,17
	M	17.328	47,4	34,50	17,50	0,494	0,95	1,05
Zagreb	Ž	316.675	52,6	23,96	15,31	0,639	0,65	0,73
	M	285.530	47,4	26,8	11,0	0,410	0,96	0,65
SR Hrvatska	Ž	2.287.173	51,7	29,90	16,81	0,562	0,65	0,73
	M	2.139.048	48,3	33,23	12,81	0,385	1,14	0,81

Izvor: *Popis stanovništva i stanova 1971*, knj. VIII: Stanovništvo, pol i starost, I. deo, Beograd, SZS, 1973, str. 167—312.

U 11 općina zagrebačkog prigrada 1971. godine bilo je više ženske nego muške populacije, dok su jedino u općini Dugo Selo muškarci bili brojniji od žena (za 3,0%). Žene su brojniji dio stanovništva i u gradskom području Za-

greba (za 5,2%), kao i u republici kao cjelini (za 3,4%). *Koeficijenti starosti* u žena su znatno viši nego u muškaraca u svim prigradskim općinama, a najveće su razlike u općini Dugo Selo (7,72), Zelina (4,55), Zaprešić (42,6) i Velika Gorica (4,14).

Indeks starenja u žena zagrebačkog prigrada znatno je viši nego u muškaraca u svim općinama bez izuzetaka, a viši je nego u i sveukupne populacije prigrada. Međuopćinske varijacije se podudaraju s onima pri indeksu općeg starenja. Najviši indeks starenja ženske populacije imaju općine Zelina (0,998) i Dugo Selo (0,953), a visok je i u općini Jastrebarsko (0,767), dok je najniži u općinama Sesvete (0,506) i Samobor (0,506). Za uže područje Zagreba indeks starenja iznosi 0,639 u žena, 0,410 u muškaraca, a 0,524 u sveukupne populacije. Na republičkoj razini indeks starenja u žena je 0,562, u muškaraca 0,385, a 0,472 u sveukupne populacije.

Biološki indeksi su bez iznimke viši u muškaraca nego u žena u svim općinama, kao i u gradu Zagrebu i u SR Hrvatskoj. To govori u prilog ranijoj konstataciji da u mlađim dobnim skupinama prevladavaju muškarci, dok su u staračkom kontingentu brojnije žene.

Koeficijenti opterećenja radnog kontingenta staračkim u žena su viši nego u muškaraca i to kako na cjelokupnom prigradskom području tako i u gradu Zagrebu i u republici kao cjelini. Nadalje, dok su jedino u općini Zlatar Bistrica brojniji muškarci u uzdržavanom nego u radnom kontingentu (100 : 105), takav je odnos u žena bio 1971. godine u općinama Donja Stubica (100 : 102), Krapina (100 : 107), Zelina (100 : 109), Zlatar Bistrica (100 : 117), Dugo Selo (100 : 118), Klanjec (100 : 122), dok je u općini Velika Gorica omjer aktivnih i uzdržavnih (starih) žena izjednačen (100 : 100).

Otuda zaključujemo da je u svih 12 općina zagrebačkog prigrada žensko pučanstvo zahvaćeno procesom demografskog starenja u većem opsegu od muškog. Taj je zaključak značajan tek onda kada se dovede u vezu s raširenosti starenja u ukupnom prigradskom stanovništvu. Naime, »(...) starenje se ocjenjuje najbolje na ženskoj populaciji«,²¹ pa ako je ona »stara«, onda je »staro« i ukupno stanovništvo odnosnog područja.

Vitalni procesi. Odnos muškog i ženskog dijela stanovništva, kao i starosna struktura u cjelini, na prigradskom se području Zagreba uobličava primjereno vitalnim procesima.

Kao što je već uvodno istaknuto, vitalni procesi i starosna struktura nalaze se u nedjeljivoj uzajamnosti: sve manji broj rađanja — sve veći porast prosječne starosti.²² A općine s najviše podmaklim starenjem svoje populacije imale su popisne 1971. godine negativan prirodni priraštaj: općina Dugo Selo -6,0, općina Zelina -3,0, općina Jastrebarsko -1,3, općina Klanjec -0,8, dok su općine s najnižim indeksom starenja imale najviši prirodni priraštaj — općina Sesvete 7,9 i općina Samobor 4,5. U užem je gradskom području prirodni priraštaj iste godine iznosio 6,5, a za područje SR Hrvatske 4,5. Podaci iz 1972. godine ukazuju na pozitivne promjene u općini Dugo Selo, gdje prirodni priraštaj iznosi -4,3, ali i na pogoršanje stanja u općini Zelina (3,8),

²⁰ Petrović, R.: *Demografski razvitak Vojvodine*, str. 58 et passim.

²¹ Sauvy, A., *nav. dj.*, str. 52.

²² Petrović, R.: »Starenje seoskog stanovništva«, *Sociologija sela*, 1972, br. 37—38, str. 15—23.

Zlatar Bistrica (5,0), Klanjec (-2,4) i Jastrebarsko (-1,8). Uz to, stanje u općini Donja Stubica (0,9) prijeto negativnim prirodnim priraštajem u bliskoj budućnosti.

Tabela 5

Prirodno kretanje stanovništva u 12 prigradskih općina Zagreba, 1972. godine

Općina	Na 1000 stanovnika (1972.)		Prirodni priraštaj	
	živorođeno	umrlo	1971.	1972.
Donja Stubica	12,3	11,4	1,9	0,9
Dugo Selo	12,9	17,2	-0,6	-4,3
Jastrebarsko	11,5	13,3	-1,3	-1,8
Klanjec	11,6	14,0	-0,8	-2,4
Krapina	13,8	12,2	3,8	5,2
Samobor	15,9	10,7	4,5	5,2
Sesvete	17,9	10,9	7,9	7,0
Velika Gorica	14,2	12,4	3,0	1,8
Zabok	13,5	11,2	3,4	2,3
Zaprešić	13,7	11,8	2,1	1,9
Zelina	11,3	15,1	-3,0	-3,8
Zlatar Bistrica	10,8	15,8	-2,4	-5,0
Zagreb	15,9	9,6	6,5	6,3
SR Hrvatska	14,8	10,7	4,5	4,1

Izvor: *Statistički godišnjak SRH*, Zagreb, RSZ, 1973, str. 248—251; *Statistički godišnjak SRH*, Zagreb, RSZ, 1974, str. 240—243.

Možemo zaključiti da populacija u 12 prigradskih općina Zagreba pokazuje tendenciju demografskog starenja, te se u odnosu na populaciju užeg područja Zagreba predstavlja kao tipično seoska prema gradskoj. Sociodemografska relacija »staro« selo i »mladi« grad tipična je za razdoblje brze industrijalizacije, kada seoska populacija biva zahvaćena negativnom selekcijom. Tada, »(...) iz sela odlaze najvitalniji kontingenti stanovništva i time iz sebe ostavljaju ili tendencije daljnjeg pada reprodukcije ili potpuno zaustavljanje socijalne reprodukcije«.²³

Starenje poljoprivrednog stanovništva

Socijalni problem koji je već duže vremena prisutan u prigradskom području Zagreba jest izrazito starenje poljoprivrednog stanovništva. Raširena je pojava ostarjelih, radno nesposobnih i nerijetko samima sebi prepuštenih poljoprivrednika. U potvrdu tome govori naredna analiza, u kojoj će biti korišteni isti parcijalni demografski indikatori proces starenja kao i u analizi starenja ukupne populacije zagrebačkog prigrada, tj. indeks starenja (poljoprivrednika), udio staračkog i omladinskog kontingenta u ukupnoj (poljoprivrednoj) populaciji, biološki indeks (poljoprivrednog stanovništva), te koeficijent opterećenja radnog kontingenta (poljoprivrednika). Zbog manjkavosti raspoloživih podataka na žalost neće biti obrađene spolne razlike u starosnoj strukturi poljoprivrednog stanovništva u 12 prigradskih općina Zagreba.

²³ Livada, S., *nav. dj.*, str. 118.

Promjene u starosnoj strukturi poljoprivrednog stanovništva zagrebačkog prigrada u razdoblju između dva cenzusa imale su opći pravac smanjenja udjela mlađih a povećanja udjela starijih generacija u poljoprivrednom stanovništvu. Imajući u vidu da je granična vrijednost indeksa starenja 0,4, slobodno se može ustvrditi da je poljoprivredno stanovništvo prigradskog područja ne samo nego i »prastaro« (tabela 6).

Koeficijent starih je u svim općinama daleko iznad granične vrijednosti od 12% i kreće se od 21,3% u općini Jastrebarsko do 33,8% u općini Dugo Selo, odnosno 30,3% u općini Zaprešić i 30,0% u općini Krapina. Kategorija ostarjelih poljoprivrednika učestvuje s 29,5% u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu užeg gradskog područja, a s 21,9% u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu republike. To znači da je u svim prigradskim općinama grada Zagreba (osim općine Jastrebarsko) staračka kategorija poljoprivrednika daleko obimnija nego što je republički prosjek, a manja je (osim u općinama Dugo Selo, Zaprešić i Krapina) od istovjetne kategorije u gradu Zagrebu.²³

Tabela 6

Starosna struktura poljoprivrednog stanovništva u 12 prigradskih općina Zagreba 1971. godine

Općina	Ukupno poljoprivredno stanovništvo	% mlađih do 25 godine*	% starih 60 i više godina	Indeks starenja	Biološki indeks	Indeks opterećenja radnog kontingenta
Donja Stubica	14.405	27,82	26,3	1,150	0,35	1,25
Dugo Selo	6.957	21,29	33,8	2,292	0,19	1,25
Jastrebarsko	25.084	32,09	21,3	0,805	0,54	1,04
Klanjec	8.219	31,09	25,7	0,980	0,46	1,40
Krapina	18.104	31,78	30,0	1,145	0,37	1,24
Samobor	9.468	27,70	26,7	1,186	0,36	1,24
Sesvete	10.114	25,59	24,2	1,787	0,34	1,15
Velika Gorica	18.128	27,22	25,7	1,137	0,39	1,25
Zabok	15.801	26,07	25,8	1,217	0,35	1,14
Zaprešić	8.806	23,64	30,3	1,673	0,24	1,34
Zelina	12.745	25,42	24,3	1,148	0,39	1,20
Zlatar Bistrica	17.640	29,39	24,6	1.012	0,42	1,20
Zagreb	17.756	26,85	29,5	1,662	0,23	1,32
SR Hrvatska	1.431.685	35,54	21,9	0,771	0,57	1,15

* Izvor: Iako je uobičajeno u nas da se kao parcijalni indikator procesa starenja uzima učešće osoba mlađih od 20 godina u ukupnoj populaciji, zbog pomanjkanja takvog podatka ovdje se koristimo skupinom do 25 godina starosti. Stoga je ovaj indikator upotrebljiv samo uvjetno.

Izvor: Posebno rađeni proračuni starosnih struktura po općinama u SRH, preuzeto iz S. Livada: *Društveno-ekonomski uzroci i posljedice starenja poljoprivrednog stanovništva*. (Doktorska dizertacija). Zagreb, 1975, str. 126a—126e.

Koeficijent mlađih poljoprivrednika također pokazuje da je starenje poljoprivrednika uzelo šire razmjere, pošto je u svim općinama niži od 35%.

²³ Kao što je već navedeno ispod tabele, zbog neraspodjivosti podataka o učešću poljoprivrednika mlađih od 20 godina u ukupnoj poljoprivrednoj populaciji *uvjetno* su korišteni podaci o dobnj skupini 0-24 godina.

Najmanje je mladih poljoprivrednika u općinama Dugo Selo (21,99%) i Zaprešić (23,64%), dok ih ima najviše u općinama Jastrebarsko (32,09%) i Krapina (31,78%). Ti su podaci obrnuto razmjerni onima o učešću staračke kategorije poljoprivrednika, te su daljnja potvrda da je poljoprivredno pučanstvo relativno najstarije u općini Dugo Selo, a relativno najmanje staro u općini Jastrebarsko. Za pretpostaviti je da bi gornji pokazatelji u još većoj mjeri govorili u prilog starenja da je bila korištena dobná skupina 0—19 godina. Udio mladih poljoprivrednika u ukupnoj poljoprivrednoj populaciji iz prigradskih općina niži je od republičkog prosjeka, dok je u pet općina (Dugo Selo, Zaprešić, Zelina, Sesvete i Zabok) niži od istog indikatora za područje grada Zagreba.

Gornjim podacima sukladni su i oni o *indeksu starenja poljoprivrednika*. Tako najniži indeks starenja poljoprivrednika ima općina Jastrebarsko (0,805), a najviši općine Dugo Selo (2,292), Sesvete (1,787) i Zaprešić (1,673), dok taj indeks za područje grada Zagreba iznosi 1,662 a za područje SR Hrvatske 0,771.

Da je starenje poljoprivrednog stanovništva uzelo maha na prigradskom području Zagreba ukazuje i *biološki indeks poljoprivrednog stanovništva* — tj. odnos broja poljoprivrednika mlađih od 15 godina i poljoprivrednika u dobi 65 i više godina. Njegova vrijednost niža od 1,00 u općinama Dugo Selo (0,19) i Zaprešić (0,24) opominje da će se pad biološke reprodukcije poljoprivrednog stanovništva nastaviti, te je za općinu Dugo Selo koja već ima negativan prirodni priraštaj (— 6,0) kritično. Komparacije radi navedimo da biološki indeks poljoprivrednog stanovništva u samom Zagrebu iznosi 0,23, dok mu je za razinu cijele SR Hrvatske vrijednost 0,57. Biološki je, dakle, indeks starenja poljoprivrednog stanovništva u cijeloj SR Hrvatskoj u prosjeku veoma nizak, a u nekim općinama (posebno onima s negativnim prirodnim priraštajem) sveden je gotovo na simboličnu vrijednost (Delnice 0,07, Mali Lošinj 0,08, Opatija 0,05, Vis 0,15).²⁴

Daljnji indikator koji pokazuje intenzitet starenja poljoprivrednog stanovništva u prigradskom području Zagreba jest koeficijent opterećenja radnog kontingenta poljoprivrednika staračkim. On pokazuje omjer između onih koji o društvu ovise (uzdržavani kontingent) i onih koji društvu još mogu davati, a izražava se na osnovi bioloških granica uzrasta (radni kontingent). Ovaj je koeficijent visok u svih 12 naselja prigradskog područja, te pokazuje da je više poljoprivrednika u uzrastu »uzdržavanih« (u dobi 50 i više godina) nego što ih je u radnom uzrastu, tj. u dobi 15-49 godina. Najniži koeficijent opterećenja radnog kontingenta poljoprivrednika ima općina Jastrebarsko, gdje se hipotetski 100 aktivnih poljoprivrednika brine o 104 neaktivnih (uz pretpostvku da su svi poljoprivrednici radnog uzrasta aktivni a svi izvan njega neaktivni). Nasuprot tome, u općini Dugo Selo 100 aktivnih poljoprivrednika brine se o 142 neaktivna, u općini Klanjec 100 za 140, a u općini Zaprešić 100 za 134.

Koeficijent opterećenja radnog kontingenta poljoprivrednika za grad Zagreb iznosi 1,32 a za SR Hrvatsku 1,15, što znači da je izrazito velik. Analiza stanja u ostalim općinama u SR Hrvatskoj ukazuje na pravilnost da se u

²⁴ Vidjeti S. Livada, *nav. dj.*, str. 126-127.

općinama negativnog priraštaja koeficijent opterećenja radnog kontingenta poljoprivrednika približava vrijednosti 2,00, ili je čak i prelazi.²⁵

ZAKLJUČAK

Analizirana obilježja procesa starenja poljoprivrednog stanovništva iz dvanaest prigradskih općina grada Zagreba uvelike su sukladne odlikama globalnog procesa starenja ukupnog i poljoprivrednog stanovništva u nas. Stoga ćemo zaključno istaći tri bitna obilježja demografskog starenja.

Prvo, poljoprivredno je stanovništvo u nas starije od nepoljoprivrednoga. Dok je godine 1971. od ukupnog broja poljoprivrednika u SFRJ (7,843.986) njih 25,3% bilo staro 50 i više godina, istoj je dobnoj skupini pripadalo samo 16,4% od ukupnog broja nepoljoprivrednika (12,678.986). Ili, da je od ukupnog broja poljoprivrednika 25,3% staro 50 i više godina, odnosno 10,1% staro 65 i više godina, dok je od ukupnog broja nepoljoprivrednika 16,4% staro 50 i više godina, a 6,5% staro 65 i više godina.²⁶

Drugo, proces starenja poljoprivrednog stanovništva prisutan je u svim krajevima naše zemlje. Tako je 1971. godine prosječna starost ukupnog poljoprivrednog stanovništva na razini SFRJ izosila 32,5 godine, a u aktivnih poljoprivrednika 40,3 godine.²⁷

Treće, proces starenja poljoprivrednog stanovništva nije jednakomjeran u svim sredinama, već je različitog intenziteta, ovisno o stupnju društveno-ekonomske razvijenosti pojedinog područja. Uočava se i pravilnost da je u manje razvijenim područjima poljoprivredno stanovništvo u prosjeku mlađe od poljoprivrednika iz razvijenih područja.²⁸ Tako prosječna starost ukupnog poljoprivrednog stanovništva nije prešla kritičnu vrijednost (30 godina) u SR Crnoj Gori (29,1 godina), SR Makedoniji (28,6 godina), SR BiH (27,5 godina) i SAP Kosovo (24,0 godina). U tim je područjima aktivno poljoprivredno stanovništvo mlađe od 40 godina. S druge strane, u razvijenim republikama ukupno poljoprivredno stanovništvo je u prosjeku znatno starije od kritične granice starenja. U SR Srbiji je prosječna starost od 33,6 godina (uže područje 35,7 godina, SAP Vojvodina 35,5 godina), a u SR Sloveniji i SR Hrvatskoj 36,3 godina. Aktivno poljoprivredno stanovništvo je u tim područjima u prosjeku starije od 40 godina.²⁹

Činjenica da je poljoprivredno stanovništvo u nas u prosjeku starije od nepoljoprivrednog jest njegova *differentia specifica* u odnosu na ostale populacijske kategorije. No daljnja dva obilježja (zahvaćenost svih područja starenja i ovisnost intenziteta starenja o stupnju razvijenosti područja) predstavljaju *genus proximus*, jer su karakteristična za proces demografskog starenja uopće, kako poljoprivrednog tako i nepoljoprivrednog stanovništva.

²⁵ Na primjer u općini Buje p. p. -1,5, indeks 1,90; u općini Crikvenica p. p. -1,0, indeks 2,07; u općini Hvar p. p. -2,1 indeks 1,53; u općini Krk p. p. -4,4, indeks 2,79; u općini Mali Lošinj p. p. -1,1, indeks 3,21; u općini Vis p. p. 2,8, indeks 2,68; u općini Vrbovsko p. p. 2,0, indeks 1,46. (Numeričke vrijednosti preuzete iz S. Livada, *nav. dj.*, tabela 38a, str. 126a-126e.)

²⁶ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1974*, Beograd SZS, 1975, tabela 103-10, str. 107.

²⁷ *Društvene promjene u selu*, Beograd, Centar za sociologiju sela IDIS-a i Jugoslovenski centar za poljoprivredu i šumarstvo, 1974, str. 59-63, posebno tabela 35.

²⁸ Usp. V. Puljiz: *Deagrarizacija kao oblik socijalne i prostorne pokretljivosti*, (Doktorska disertacija), Zagreb, 1975, str. 288.

²⁹ *Društvene promjene . . .*, str. 59, tabela 35.